

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ द्वितीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः ॥

तृतीयस्यामि॒तो दि॒वि सोम॑ आसीत्। तङ्गा॑य॒त्र्या-
 ऽह॑रत्। तस्य॑ पु॒र्णम॑च्छिद्यत्। तत्प॒र्णोऽभ॑वत्। तत्प॒र्णस्य॑
 प॒र्णत्व॑म्। ब्र॒ह्म वै पु॒र्णः। यत्प॒र्णशा॒ख्या व॒त्सान॑पाक॒रोति॑।
 ब्र॒ह्मणै॒वैनान॑पाक॒रोति॑। गा॒य॒त्रो वै पु॒र्णः। गा॒य॒त्राः प॒शवः॑॥१॥
 तस्मा॒त्रीणि॑त्रीणि पु॒र्णस्य॑ पला॒शानि॑। त्रि॒पदा॑ गा॒य॒त्री।
 यत्प॒र्णशा॒ख्या गाः प्रा॑र्पय॑ति। स्वयै॒वैनाना॑ दे॒वत॑या प्रा॑र्पय॑ति।
 यङ्काम॑येताप॒शुः स्या॑दि॒ति। अ॒प॒र्णान्त॑स्मै शु॒ष्का॑ग्रा॒माह॑रेत्।
 अ॒प॒शुरे॒व भ॑वति। यङ्काम॑येत प॒शुमा॑न्तस्यादि॒ति।
 बहु॒प॒र्णान्त॑स्मै बहुशा॒खामा॑ह॒रेत्। प॒शुम॑न्तमे॒वैनाना॑ करोति॥२॥
 यत्प्राची॑मा ह॒रेत्। दे॒वल॑ोकम॒भि ज॑येत्। यदु॒दीचीं॑
 मनु॑ष्यलो॒कम्। प्राची॑मु॒दीची॑मा ह॒रति॑। उ॒भयो॑र्लो॒कयो॑र॒भि-
 जि॑त्यै। इ॒षे त्वो॒र्जे त्वे॒त्याह॑। इ॒षमे॑वो॒र्जं यज॑माने
 दधा॑ति। वा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। वा॒युर्वा अ॒न्तरि॑क्षस्याध्य॑क्षाः।

अ॒न्तरि॒क्षदे॒वत्याः॑ खलु॒ वै प॒शवः॑ ॥ ३ ॥

वा॒यव॑ ए॒वैना॒न्यपरि॑ ददाति। प्र वा ए॒नाने॒तदा क॑रोति। यदाह॑।
वा॒यवः॑ स्थे॒त्युपा॒यवः॑ स्थे॒त्याह॑। यज॑माना॒यैव प॒शूनुप॑
ह्वयते। दे॒वो वः॑ सवि॒ता प्रा॒र्पय॑त्वित्या॒ह प्रसू॑त्यै। श्रेष्ठ॑तमा॒य
कर्म॑ण॒ इत्या॑ह। य॒ज्ञो हि श्रेष्ठ॑तम॒ङ्गर्म॑। तस्मा॑दे॒वमा॑ह।
आप्या॑यध्वम॒घ्निया दे॒वभा॒गमित्या॑ह ॥ ४ ॥

व॒त्सेभ्य॑श्च॒ वा ए॒ताः पु॒रा म॑नुष्येभ्यश्चाप्या॑यन्त। दे॒वेभ्य॑ ए॒वैना॒
इन्द्रा॑याप्या॑ययति। ऊ॒र्जस्व॑तीः पय॑स्वती॒रित्या॑ह। ऊ॒र्जः॑ हि
पयः॑ स॒म्भर॑न्ति। प्र॒जाव॑तीरनमी॒वा अ॑य॒क्ष्मा इत्या॑ह प्र॒जात्यै॑।
मा वः॑ स्तेन॒ ईश॑त॒ माऽघ॑श॒स इत्या॑ह गु॒प्त्यै॑। रु॒द्रस्य॑ हे॒तिः
परि॑ वो वृ॒णक्त्वित्या॑ह। रु॒द्रादे॒वैना॑स्त्रायते। ध्रु॒वा अ॒स्मिन्गोप॑तौ
स्या॑त ब॒ह्वीरित्या॑ह। ध्रु॒वा ए॒वास्मि॑न्ब॒ह्वीः क॑रोति ॥ ५ ॥

यज॑मानस्य प॒शून्पा॒हीत्या॑ह। प॒शूना॒ङ्गोपी॒थाय॑। तन्मा॑त्सा॒यं
प॒शव॑ उप॑स॒माव॑र्तन्ते। अन॑धः सादयति। गर्भा॑णां धृत्या॒
अप्र॑पादाय। तस्मा॑द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑मप्र॑पादुकाः। उ॒परी॑व
निद॑धाति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो लो॒कः। सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै ॥ ६ ॥

पशवः करोति पशवो देवभागमित्याह करोति नव च॥ [१]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यश्वपरशुमादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। यो वा ओषधीः
पर्वशो वेद। नैनाः स हि नस्ति। प्रजापतिर्वा ओषधीः
पर्वशो वेद। स एना न हि नस्ति। अश्वपर्श्वा बर्हिरच्छैति।
प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनिर्त्वाय॥ ७॥

ओषधीनामहिंसायै। यज्ञस्य घोषदसीत्याह। यजमान
एव रयिन्दधाति। प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातय इत्याह।
रक्षंसामपहत्यै। प्रेयमंगाद्धिषणा बर्हिरच्छेत्याह। विद्या
वै धिषणा। विद्ययैवैनदच्छैति। मनुना कृता स्वधया
वितुष्टेत्याह। मानवी हि पर्शुः स्वधाकृता॥ ८॥

त आवहन्ति कवयः पुरस्तादित्याह। शुश्रुवांसो वै कवयः।
यज्ञः पुरस्तात्। मुखत एव यज्ञमा रभते। अथो यदेतदुक्ता
यतः कुतश्चा हरति। तत्प्राच्या एव दिशो भवति। देवेभ्यो
जुष्टमिह बर्हिरासद इत्याह। बर्हिषः समृद्धौ। कर्मणो-
ऽनपराधाय। देवानां परिषूतमसीत्याह॥ ९॥

यद्वा इदं किं च। तद्देवानां परिषृतम्। अथो यथा वस्यसे
 प्रतिप्रोच्याहेदं करिष्यामीति। एवमेव तदध्वर्युर्देवेभ्यः
 प्रतिप्रोच्यं बर्हिर्दाति। आत्मनोऽहिंसायै। यावतः
 स्तम्बान्परिदिशेत्। यत्तेषामुच्छिष्यात्। अति तद्यज्ञस्य
 रेचयेत्। एकं स्तम्बं परिदिशेत्। तं सर्वन्दायात्॥१०॥

यज्ञस्यानतिरेकाय। वर्षवृद्धमसीत्याह। वर्षवृद्धा वा
 ओषधयः। देवर्हिरित्याह। देवेभ्य एवैनत्करोति। मा त्वा-
 ऽन्वङ्गा तिर्यगित्याहाहिंसायै। पर्व ते राध्यासमित्याहर्ध्वै।
 आच्छेत्ता ते मा रिषमित्याह। नास्यात्मनो मीयते। य एवं
 वेद॥११॥

देवर्हिः शतवल्शं विरोहेत्याह। प्रजा वै बर्हिः।
 प्रजानां प्रजननाय। सहस्रवल्शा वि वयं रुहेमेत्याह।
 आशिषमेवैतामा शास्ते। पृथिव्याः सम्पृचः पाहीत्याह
 प्रतिष्ठित्यै। अयुङ्गायुङ्गान्मुष्टील्लुनोति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै।
 सुसम्भृतां त्वा सम्भरामीत्याह। ब्रह्मणैवैनत्सम्भरति॥१२॥
 अदित्यै रास्नाऽसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या

ए॒वैन॒द्रास्त्रां॑ करोति। इन्द्रा॒ण्यै स॒न्नह॑न॒मित्या॑ह। इन्द्रा॒णी वा
अ॒ग्रे दे॒वता॑ना॒ः सम॑न॒ह्यत। साऽऽधो॑त्। ऋ॒द्ध्यै स॒न्नह्य॑ति।
प्र॒जा वै ब॒रुहिः। प्र॒जाना॑म॒परा॑वापाय। तस्मा॒त्स्त्राव॑सन्तताः
प्र॒जा जा॑यन्ते॥१३॥

पू॒षा ते॑ ग्र॒न्थिं ग्र॑न्था॒त्वित्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व यज॑माने दधाति।
स ते॒ मा॒स्थादि॒त्याहा॑हि॒सायै॑। प॒श्चात्प्रा॑श्चमुप॑गूहति।
प॒श्चाद्वै प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑ धीयते। प॒श्चादे॒वास्मै॑ प्रा॒चीन॑ः॒ रेतो॑
दधाति। इन्द्र॑स्य त्वा बा॒हुभ्या॑मुद्य॑च्छु इत्या॑ह। इन्द्रि॒यमे॒व
यज॑माने दधाति। बृह॒स्पतै॑र्मूर्ध्ना॒ हरा॑मीत्या॑ह। ब्रह्म॒ वै दे॒वानां॑
बृह॒स्पतिः॑॥१४॥

ब्रह्म॑णै॒वैन॑द्धरति। उ॒र्वन्तरि॑क्ष॒मन्वि॒हीत्या॑ह॒ गत्यै॑। दे॒वङ्ग॒मम॒सीत्या॑
दे॒वाने॒वैन॑द्भमयति। अ॒न॒धः सा॑दयति। गर्भा॑णां धृ॒त्या
अ॒प्र॒पादा॑य। तस्मा॒द्गर्भाः॑ प्र॒जाना॑म॒प्रपा॑दुकाः। उ॒परी॑व नि
द॑धाति। उ॒परी॑व हि सु॒वर्गो॑ लो॒कः। सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑
सम॑ष्ट्यै॥१५॥

स॒योनि॒त्वाय॑ स्व॒धाकृ॑ताऽसीत्या॑ह दा॒याद्वेदं॑ भरति जायन्ते बृह॒स्पतिः॑ सम॑ष्ट्यै॥———[२]

पूर्वे॒द्युरि॒ध्माब॒रुहिः॑ करोति। य॒ज्ञमे॒वारभ्य॑ गृही॒त्वोप॑वसति।

प्रजापतिर्यज्ञमसृजत। तस्योखे अस्त्रं सेताम्। यज्ञो
 वै प्रजापतिः। यत्सान्नाय्योखे भवतः। यज्ञस्यैव तदुखे
 उपदधात्यप्रस्त्रं साय। शुन्धध्वन्द्वैव्याय कर्मणे देवयज्याया
 इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। मातरिश्वनो
 घर्मोऽसीत्याह॥१६॥

अन्तरिक्षं वै मातरिश्वनो घर्मः। एषां लोकानां विधृत्यै।
 द्यौरसि पृथिव्यसीत्याह। दिवश्च ह्येषा पृथिव्याश्च सम्भृता।
 यदुखा। तस्मादेवमाह। विश्वधाया असि परमेण धाम्नेत्याह।
 वृष्टिर्वै विश्वधायाः। वृष्टिमेवावरुन्धे। दृहंस्व मा ह्वारित्याह
 धृत्यै॥१७॥

वसूनां पवित्रमसीत्याह। प्राणा वै वसवः। तेषां
 वा एतद्भागधेयम्। यत्पवित्रम्। तेभ्य एवैनत्करोति।
 शतधारं सहस्रधारमित्याह। प्राणेष्वेवायुर्दधाति सर्वत्वाय।
 त्रिवृत्पलाशशाखायान्दर्भमयं भवति। त्रिवृद्वै प्राणः।
 त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति॥१८॥

सौम्यः पूर्णः संयोनित्वाय। साक्षात्पवित्रन्दर्भाः।
 प्राख्सायमधिनि दधाति। तत्प्राणापानयो रूपम्। तिर्यक्प्रातः।

तद्दर्शस्य रूपम्। दार्श्यः ह्येतदहः। अन्नं वै चन्द्रमाः। अन्नं प्राणाः। उभयमेवोपैत्यजामित्वाय॥१९॥

तस्मादयः सर्वतः पवते। हुतः स्तोको हुतो द्रप्स इत्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। न हि हुतः स्वाहाकृतः स्कन्दति। दिवि नाको नामाग्निः। तस्य विप्रुषो भागधेयम्। अग्नये बृहते नाकायेत्याह। नाकमेवाग्निं भागधेयेन समर्धयति। स्वाहा द्यावापृथिवीभ्यामित्याह। द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥२०॥

पवित्रवत्यानयति। अपाञ्चैवौषधीनां च रसः सः सृजति। अथो ओषधीष्वेव पशून्प्रतिष्ठापयति। अन्वारभ्य वाचं यच्छति। यज्ञस्य धृत्यै। धारयन्नास्ते। धारयन्त इव हि दुहन्ति। कामधुक्ष इत्याहातृतीयस्यै। त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकान्यजमानो दुहे॥२१॥

अमूमिति नाम गृह्णाति। भद्रमेवासाङ्कर्मा विष्करोति। सा विश्वायुः सा विश्वव्यचाः सा विश्वकर्मेत्याह। इयं वै विश्वायुः। अन्तरिक्षं विश्वव्यचाः। असौ विश्वकर्मा। इमानेवैताभिर्लोकान् यथापूर्वन्दुहे। अथो

यथा॑ प्रदा॒त्रे पु॒ण्यमा॒शास्तै॑। ए॒वमे॒वैना॑ ए॒तदु॒प॑स्तौति।
तस्मा॒त्प्रादा॒दित्यु॒न्नीय॑ वन्द॑माना उप॒स्तु॒वन्तः प॒शून् दु॒-
हन्ति॥२२॥

ब॒हु दु॒ग्धीन्द्रा॑य दे॒वेभ्यो॑ ह॒विरिति॑ वाचं॒ विसृ॑जते।
य॒था दे॒वतमे॒व प्रसौ॑ति। दै॒व्यस्य॑ च मा॒नुषस्य॑ च॒ व्यावृ॑त्यै।
त्रि॒रा॒ह। त्रि॒षत्या॑ हि दे॒वाः। अवा॑चं यमोऽन॑न्वार॒भ्योत्तराः॑।
अप॑रिमितमे॒वाव॑ रुन्धे। न दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। अ॒ग्नि॒वद्वै
दा॑रुपा॒त्रम्। यद्दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्॥२३॥

या॒तया॑म्ना ह॒विषा॑ यजेत। अथो॒ खल्वा॑हुः। पु॒रोडा॑श॒मुखानि॑
वै ह॒वी॒र्षिः। नेत॑ इ॒तः पु॒रोडा॑श॒ ह॒विषो॑ या॒मोऽस्ती॑ति।
का॒र्ममे॒व दा॑रुपा॒त्रेण॑ दु॒ह्यात्। शू॒द्र ए॒व न दु॑ह्यात्। अ॒स॒तो
वा ए॒ष स॒म्भूतः॑। यच्छू॒द्रः। अ॒ह॒विरे॒व तदि॒त्याहुः॑। यच्छू॒द्रो
दो॒ग्धीति॑॥२४॥

अ॒ग्नि॒हो॒त्रमे॒व न दु॑ह्याच्छू॒द्रः। तद्धि॑ नोत्पु॒नन्ति॑। य॒दा खलु॑ वै
प॒वित्र॑म॒त्येति॑। अथ॒ तद्ध॒विरिति॑। स॒म्पृ॒च्यध्व॑मृतावरी॒रित्या॑ह।
अ॒पाश्चै॒वौष॑धीनां च॒ रस॑ सृ॒जति॑। तस्मा॑द॒पाश्चौष॑धीनां
च॒ रस॑मुप॒जीवामः॑। म॒न्द्रा धन॑स्य सा॒तय॑ इत्या॑ह। पु॒ष्टिमे॒व
यज॑माने दधाति। सोमे॑न॒ त्वात॑न॒च्मीन्द्रा॑य॒ दधी॑त्याह॥२५॥

सोमं मे वै न त्करोति। यो वै सोमं भक्षयित्वा। संवत्सरं
 सोमं न पिबति। पुनर्भक्ष्योऽस्य सोमपीथो भवति। सोमः
 खलु वै सान्नाय्यम्। य एवं विद्वान्सान्नाय्यं पिबति।
 अपुनर्भक्ष्योऽस्य सामपीथो भवति। न मृन्मयेनापि दध्यात्।
 यन्मृन्मयोनापि दध्यात्। पितृदेवत्यं स्यात्॥ २६॥

अयस्पात्रेण वा दारुपात्रेण वाऽपि दधाति। तद्धि सदेवम्।
 उदन्वद्भवति। आपो वै रक्षोग्नीः। रक्षसामपहत्यै। अदस्तमसि
 विष्णवे त्वेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनददस्तं करोति।
 विष्णो हव्यं रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै। अनधः सादयति। गर्भाणां
 धृत्या अप्रपादाय। तस्माद्गर्भाः प्रजानामप्रपादुकाः। उपरीव
 निदधाति। उपरीव हि सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै॥ २७॥

असीत्याह धृत्यै यजमाने दधात्यजामित्वाय स्थापयति दुहे दुहन्ति दुह्यादोग्धीति दधीत्याह
 स्यात्सादयति पञ्च च॥ [३]

कर्मणे वां देवेभ्यः शकेयमित्याह शक्त्यै। यज्ञस्य वै
 सन्ततिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य सन्तायन्ते। यज्ञस्य
 विच्छित्तिमनु प्रजाः पशवो यजमानस्य विच्छिद्यन्ते। यज्ञस्य

सन्ततिरसि यज्ञस्य त्वा सन्तत्यै स्तृणामि सन्तत्यै त्वा
 यज्ञस्येत्याहवनीयात्सन्तनोति। यजमानस्य प्रजायै पशूनां
 सन्तत्यै। अपः प्रणयति। श्रद्धा वा आपः। श्रद्धामेवारभ्यं
 प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। यज्ञो वा आपः॥२८॥

यज्ञमेवारभ्यं प्रणीय प्रचरति। अपः प्रणयति। वज्रो वा
 आपः। वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहृत्य प्रणीय प्रचरति। अपः
 प्रणयति। आपो वै रक्षोघ्नीः। रक्षसामपहत्यै। अपः प्रणयति।
 आपो वै देवानां प्रियन्धामं। देवानामेव प्रियन्धामं प्रणीय
 प्रचरति॥२९॥

अपः प्रणयति। आपो वै सर्वा देवताः। देवता एवारभ्यं प्रणीय
 प्रचरति। वेषाय त्वेत्याह। वेषाय ह्येनदादत्ते। प्रत्युष्टं रक्षः
 प्रत्युष्टा अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै। धूरसीत्याह। एष
 वै धुर्योऽग्निः। तं यदनुपस्पृश्यातीयात्॥३०॥

अध्वर्युं च यजमानं च प्रदहेत्। उपस्पृश्यात्येति। अध्वर्योश्च
 यजमानस्य चाप्रदाहाय। धूर्व तं योऽस्मान्धूर्वति तं धूर्व यं वयं
 धूर्वाम इत्याह। द्वौ वाव पुरुषौ। यश्चैव धूर्वति। यश्चैनन्धूर्वति।
 तावुभौ शुचाऽर्पयति। त्वं देवानामसि सस्त्रितमं पप्रितमं

जुष्टं तमं वह्निं तमन्देव हूतममित्याह। यथा यजुरे वै तत् ॥ ३१ ॥

अहुतमसि हविर्धानमित्याहानात्यै। दृ० ह०स्व मा हारित्याह
धृत्यै। मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्ष इत्याह मित्रत्वाय। मा भर्मा
संविक्त्वा मा त्वा हि० सिषमित्याहा हि० सायै। यद्वै किं च
वातो नाभि वाति। तत्सर्वं वरुणदेवत्यम्। उरु वातायेत्याह।
अवारुणमेवैनत्करोति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह ॥ ३२ ॥

अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। अग्नये जुष्टं निर्वपामीत्याह। अग्नय एवैनां जुष्टं
निर्वपति। त्रिर्यजुषा। त्रय इमे लोकाः। एषां लोकानामात्यै।
तूष्णीं चतुर्थम्। अपरिमितमेवावरुन्धे। स एवमेवानुपूर्व०
हवी० षि निर्वपति ॥ ३३ ॥

इदं देवानामिदमु नः सहेत्याह व्यावृत्यै। स्फात्यै त्वा
नारात्या इत्याह गुप्त्यै। तमसीव वा एषोऽन्तश्चरति।
यः परीणहि। सुवरेभि वि ख्येष वैश्वानरज्योतिरित्याह।
सुवरेवाभि वि पश्यति वैश्वानरज्योतिः। द्यावापृथिवी हविषि
गृहीत उदवेपेताम्। दृ० ह०न्तान्दुर्या द्यावापृथिव्योरित्याह।

गृहाणां द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। उर्वन्तरिक्षमन्विहीत्याह गत्यै।
अदित्यास्त्वोपस्थे सादयामीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या
एवैनदुपस्थे सादयति। अग्रे हव्यः रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥३४॥

यज्ञो वा आपो धामं प्रणीय प्रचरत्यतीयादेतद्बाहुभ्यामित्याह हवींषि निर्वपति गत्यै चत्वारि
च॥

[४]

इन्द्रो वृत्रमहन्। सोऽपः। अभ्यग्मियत। तासां यन्मेध्यं
यज्ञियः सदेवमासीत्। तदपोदक्रामत्। ते दर्भा अभवन्।
यद्भैरुप उत्पुनाति। या एव मेध्या यज्ञियाः सदेवा आपः।
ताभिरेवैना उत्पुनाति। द्वाभ्यामुत्पुनाति॥३५॥

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै। देवो वः सवितोत्पुनात्वित्याह।
सवितृप्रसूत एवैना उत्पुनाति। अच्छिद्रेण पवित्रेणेत्याह।
असौ वा आदित्योऽच्छिद्रं पवित्रम्। तेनैवैना उत्पुनाति।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिरित्याह। प्राणा वा आपः। प्राणा
वसवः। प्राणा रश्मयः॥३६॥

प्राणैरेव प्राणान्त्सं पृणक्ति। सावित्रियर्चा। सवितृप्रसूतं
मे कर्मासदिति। सवितृप्रसूतमेवास्य कर्म भवति। पच्छो
गायत्रिया त्रिष्वमृद्धत्वाय। आपो देवीरग्रेपुवो अग्रेगुव

इत्याह। रूपमेवासांमेतन्महिमानं व्याचष्टे। अग्रं इमं यज्ञं
नयताग्रे यज्ञपतिमित्याह। अग्रं एव यज्ञं नयन्ति। अग्रं
यज्ञपतिम्॥ ३७ ॥

युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतूर्यं यूयमिन्द्रमवृणीध्वं वृत्रतूर्यं
इत्याह। वृत्रं हं हनिष्यन्निन्द्र आपो वव्रे। आपो हेन्द्रं वव्रिरे।
संज्ञामेवासांमेतत्सामानं व्याचष्टे। प्रोक्षिताः स्थेत्याह। तेनापः
प्रोक्षिताः। अग्नये वो जुष्टं प्रोक्षाम्यग्नीषोमाभ्यामित्याह।
यथादेवतमेवैनान्प्रोक्षति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥ ३८ ॥

अथो रक्षसामपंहत्यै। शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्याया
इत्याह। देवयज्याया एवैनानि शुन्धति। त्रिः प्रोक्षति।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। अवधूतं रक्षोऽवधूता
आरातय इत्याह। रक्षसामपंहत्यै। अदित्यास्त्वगसीत्याह।
इयं वा अदितिः॥ ३९ ॥

अस्या एवैनत्त्वचं करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। पुरस्तात्प्रतीचीनग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति
मेध्यत्वाय। तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते।
तस्मात्प्रजा मृगं ग्राहकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत। कृष्णो

रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरध्यवहन्ति। यज्ञादेव तद्यज्ञं
प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय॥४०॥

अधिषवणमसि वानस्पत्यमित्याह। अधिषवणमेवैनत्करोति।
प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह सयत्वाय। अग्नेस्तनूरसीत्याह।
अग्नेर्वा एषा तनूः। यदोषधयः। वाचो विसर्जनमित्याह।
यदा हि प्रजा ओषधीनामृजन्ति। अथ वाचं विसृजन्ते।
देववीतये त्वा गृह्णामीत्याह॥४१॥

देवताभिरेवैनत्समर्धयति। अद्रिरसि वानस्पत्य इत्याह।
ग्रावाणमेवैनत्करोति। स इदं देवेभ्यो हव्यं सुशमिं
शमिष्वेत्याह शान्त्यै। हविष्कृदेहीत्याह। य एव देवानां
हविष्कृतः। तान् ह्वयति। त्रिह्वयति। त्रिषत्या हि देवाः।
इषमावदोर्जमावदेत्याह॥४२॥

इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। द्युमद्वदत वयं संङ्घातं
जेष्मेत्याह भ्रातृव्याभिभूत्यै। मनोः श्रद्धादेवस्य यजमानस्यासुरं
वाक्। यज्ञायुधेषु प्रविष्टाऽऽसीत्। तेऽसुरा यावन्तो
यज्ञायुधानामुद्वदतामुपाशृण्वन्। ते पराभवन्। तस्मात्स्वानां
मध्येऽवसायं यजेत। यावन्तोऽस्य भ्रातृव्या यज्ञायुधानामुद्वदताम्

ते परां भवन्ति। उच्चैः समाहन्तु वा आह विजित्यै॥४३॥

वृद्धं एषामिन्द्रियं वीर्यम्। श्रेष्ठं एषां भवति। वर्ष्पवृद्धमसि
प्रति त्वा वर्ष्पवृद्धं वेत्त्वित्याह। वर्ष्पवृद्धा वा ओषधयः।
वर्ष्पवृद्धा इषीकाः समृद्धौ। यज्ञः रक्षाः स्यन्तु प्राविशन्।
तान्यस्मा पशुभ्यो निरवादयन्त। तुषैरोषधीभ्यः। परापूतः
रक्षः परापूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै॥४४॥

रक्षसां भागोऽसीत्याह। तुषैरेव रक्षाः सि निरवदयते। अप
उपस्पृशति मेध्यत्वाय। वायुर्वो विविनक्तित्याह। पवित्रं वै
वायुः। पुनात्येवैनान्। अन्तरिक्षादिव वा एते प्रस्कन्दन्ति।
ये शूर्पात्। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रतिगृह्णात्वित्याह
प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। त्रिष्फलीकर्तुवा आह।
त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय॥४५॥

द्वाभ्यामुत्पुनाति रश्मयो नयन्त्यग्ने यज्ञपतिं यज्ञोऽदितिरस्कन्दाय गृह्णामीत्याह वदेत्याह विजित्या
अपहत्या अस्कन्दाय त्रीणि च॥ [५]

अवधूतः रक्षोऽवधूता अरातय इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
अदित्यास्त्वगसीत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवै नत्त्वचं
करोति। प्रति त्वा पृथिवी वेत्त्वित्याह प्रतिष्ठित्यै।

पुरस्तात्प्रतीचीनंग्रीवमुत्तरलोमोपस्तृणाति मेध्यत्वाय।
तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यञ्चः पशवो मेधमुपतिष्ठन्ते। तस्मात्प्रजा
मृगं ग्राहृकाः। यज्ञो देवेभ्यो निलायत॥४६॥

कृष्णो रूपं कृत्वा। यत्कृष्णाजिने हविरधिपिनष्टि।
यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। हविषोऽस्कन्दाय। द्यावापृथिवी
सहास्ताम्। ते शम्यामात्रमेकमहर्व्येताः शम्यामात्रमेकमहः।
दिवः स्कम्भनिरसि प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्वीत्यै। धिषणाऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः
स्कम्भनिर्वेत्त्वित्याह। द्यावापृथिव्योर्विधृत्यै॥४७॥

धिषणाऽसि पार्वतेयी प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्त्वित्याह।
द्यावापृथिव्योर्धृत्यै। देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह
प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्त्यै। अधिवपामीत्याह।
यथादेवतमेवैनानधि वपति। धान्यमसि धिनुहि देवानित्याह।
एतस्य यजुषो वीर्येण॥४८॥

यावदेका देवता कामयते यावदेका। तावदाहुतिः प्रथते। न हि
तदस्ति। यत्तावदेव स्यात्। यावञ्जुहोति। प्राणाय त्वाऽपानाय

त्वेत्याह। प्राणानेव यजमाने दधाति। दीर्घामनु प्रसितिमायुषे
धामित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। अन्तरिक्षादिव वा एतानि
प्रस्कन्दन्ति। यानि दृषदः। देवो वः सविता हिरण्यपाणिः
प्रतिगृह्णात्वित्याह प्रतिष्ठित्यै। हविषोऽस्कन्दाय। असंवपन्ती
पिंषाणूनि कुरुतादित्याह मेध्यत्वाय॥४९॥

निलायतु विधृत्यै वीर्येण स्कन्दन्ति चत्वारि च॥ [६]

धृष्टिरसि ब्रह्म यच्छेत्याह धृत्यै। अपाग्नेऽग्निमामादं जहि
निष्क्रव्यादं सेधा देवयजं वहेत्याह। य एवामात्क्रव्यात्।
तमपहत्य। मेध्येऽग्नौ कपालमुपदधाति। निर्दग्धं
रक्षो निर्दग्धा अरातय इत्याह। रक्षांस्येव निर्दहति।
अग्निवत्युपदधाति। अस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते। अङ्गारमधि
वर्तयति॥५०॥

अन्तरिक्ष एव ज्योतिर्धत्ते। आदित्यमेवामुष्मिल्लोके
ज्योतिर्धत्ते। ज्योतिष्मन्तोऽस्मा इमे लोका भवन्ति। य एवं
वेद। ध्रुवमसि पृथिवीं दृष्ट्वेत्याह। पृथिवीमेवैतेन दृष्ट्वेति।
धूर्त्रमस्यन्तरिक्षं दृष्ट्वेत्याह। अन्तरिक्षमेवैतेन दृष्ट्वेति।
धरुणमसि दिवं दृष्ट्वेत्याह। दिवमेवैतेन दृष्ट्वेति॥५१॥

धर्मासि दिशो दृ॒हेत्या॑ह। दिशं ए॒वैतेन॑ दृ॒हति।
 इ॒माने॑वैतैर्लो॒कान्दृ॑हति। दृ॒हन्तेऽस्मा॑ इ॒मे लो॒काः प्र॒जया॑
 प॒शुभिः॑। य ए॒वं वेद॑। त्री॒ण्यग्रे॑ क॒पाला॒न्युप॑दधाति। त्रयं इ॒मे
 लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॒माप्त्यै॑। ए॒कम॒ग्रे क॒पाल॒मुप॑ दधाति।
 ए॒कं वा अ॒ग्रे क॒पालं॒ पुरु॑षस्य स॒म्भव॑ति॥५२॥

अथ॒ द्वे। अथ॒ त्रीणि॑। अथ॒ चत्वारि॑। अथाष्टौ।
 तस्मा॑द॒ष्टाक॑पालं॒ पुरु॑षस्य॒ शिरः॑। यदे॒वं क॒पाला॒न्युप॑दधाति।
 य॒ज्ञो वै प्र॒जाप॑तिः। य॒ज्ञमे॒व प्र॒जाप॑तिः॒ सः स्क्वे॑रोति।
 आ॒त्मानं॑मे॒व तत्सः॑ स्क्वे॒रोति। तः सः॑ स्क्वे॒तमा॒त्मान॑म्॥५३॥

अ॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽनु॒ परै॑ति। यद॒ष्टावु॑प॒दधा॑ति। गा॒य॒त्रिया॑
 तत्स॒म्मित॑म्। यन्न॒व। त्रि॒वृता॒ तत्। यद्व॑शं। वि॒राजा॒ तत्।
 यदे॒काद॑श। त्रि॒ष्टुभा॒ तत्। यद्वा॑दश॥५४॥

जग॑त्या॒ तत्। छ॒न्दः स॒म्मितानि॑ स उ॒प॒दध॑त्क॒पाला॑नि।
 इ॒माँल्लो॒कान॑नुपूर्वं दिशो विधृत्यै दृ॒हति। अथायुः
 प्रा॒णान्प्र॒जां प॒शून् यज॑माने दधाति। स॒जा॒तान॑स्मा
 अ॒भितो॑ बहु॒लान्क्वे॑रोति। चि॒तः स्थे॑त्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्।
 भृ॒गूणा॒मङ्गि॑रसा॒न्तप॑सा तप्यध्व॒मित्या॑ह। दे॒वता॑नामे॒वैना॑नि

तपसा तपति। तानि ततः सङ्स्थिते। यानि घर्मे
कपालान्युपचिन्वन्ति वेधस इति चतुष्पदयर्चा वि मुञ्चति।
चतुष्पादः पशवः। पशुष्वेवोपरिष्ठात्प्रति तिष्ठति॥५५॥

वर्तयति दिवमेवैतेन दृहति सम्भवति तं सङ्स्कृतमात्मानं द्वादश सङ्स्थिते त्रीणि

च॥ [७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्याह प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्य
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। सं वपामीत्याह। यथादेवतमेवैनानि संवपति।
समापो अद्विरग्मत समोषधयो रसेनेत्याह। आपो वा
ओषधीर्जिन्वन्ति। ओषधयोऽपो जिन्वन्ति। अन्या वा
एतासामन्या जिन्वन्ति॥५६॥

तस्मादेवमाह। स रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः
सृज्यध्वमित्याह। आपो वै रेवतीः। पशवो जगतीः।
ओषधयो मधुमतीः। आप ओषधीः पशून्। तानेवास्मा
एकधा सृज्य। मधुमतः करोति। अद्भ्यः परि प्रजाताः
स्थ समद्भिः पृच्यध्वमिति पर्याप्तावयति। यथा सुवृष्ट
इमामनुविसृत्य॥५७॥

आप ओषधीर्महयन्ति। तादृगेव तत्। जनयत्यै

त्वा संयौमीत्याह। प्रजा एवैतेन दाधार। अग्नये
 त्वाऽग्नीषोमभ्यामित्याह व्यावृत्तये। मुखस्य शिरो-
 ऽसीत्याह। यज्ञो वै मुखः। तस्यैतच्छिरः। यत्पुरोडाशः।
 तस्मादेवमाह॥५८॥

घर्मोऽसि विश्वायुरित्याह। विश्वमेवायुर्यजमाने दधाति।
 उरु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतामित्याह। यजमानमेव
 प्रजया पशुभिः प्रथयति। त्वचं गृह्णीष्वेत्याह। सर्वमेवैन-
 सतनुं करोति। अथाप आनीय परिमार्ष्टि। मांस एव
 तत्त्वचं दधाति। तस्मात्त्वचा मांसं छुन्नम्। घर्मो वा
 एषोऽशान्तः॥५९॥

अर्धमासेऽर्धमासे प्रवृज्यते। यत्पुरोडाशः। स ईश्वरो
 यजमानं शुचा प्रदहः। पर्यग्नि करोति। पशुमेवैनमकः।
 शान्त्या अप्रदाहाय। त्रिः पर्यग्नि करोति। त्र्यावृद्धि यज्ञः।
 अथो रक्षसामपहत्यै। अन्तरितं रक्षोऽन्तरिता अरातय
 इत्याह॥६०॥

रक्षसामन्तरहित्यै। पुरोडाशं वा अधिश्रितं रक्षांस्यजिघांस
 दिवि नाको नामाग्नी रक्षोहा। स एवास्माद्रक्षांस्यपाहन्।

देवस्त्वां सविता श्रपयत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं
 श्रपयति। वर्षिष्ठे अधि नाक इत्याह। रक्षसामपहत्यै।
 अग्निस्ते तनुवं माऽतिधागित्याहाऽन्तिदाहाय। अग्रे हव्यं
 रक्षस्वेत्याह गुप्त्यै॥६१॥

अविदहन्तः श्रपयतेति वाचं विसृजते। यज्ञमेव
 हवींष्यभिव्याहृत्य प्रतनुते। पुरोरुचमविदाहाय श्रुत्यै
 करोति। मस्तिष्को वै पुरोडाशः। तं यन्नाभिं वासयैत्।
 आविर्मस्तिष्कः स्यात्। अभिवासयति। तस्माद्गुहां
 मस्तिष्कः। भस्मनाऽभिवासयति। तस्मान्मांसेनास्थिं
 छुन्नम्॥६२॥

वेदेनाभिवासयति। तस्मात्केशैः शिरश्छुन्नम्। अखलतिभावुको
 भवति। य एवं वेदा पशोर्वै प्रतिमा पुरोडाशः। स
 नायजुष्कमभिवास्यः। वृथैव स्यात्। ईश्वरा यजमानस्य
 पशवः प्रमेतोः। सं ब्रह्मणा पृच्यस्वेत्याह। प्राणा वै
 ब्रह्म॥६३॥

प्राणाः पशवः। प्राणैरेव पशून्सम्पृणक्ति। न प्रमायुका
 भवन्ति। यजमानो वै पुरोडाशः। प्रजा पशवः पुरीषम्।
 यदेवमभिघारयति। यजमानमेव प्रजयां पशुभिः समर्धयति।

दे॒वा वै ह॒विर्भृ॑त्वाऽब्रु॑वन्। कस्मि॑न्नि॒दं म्र॑क्ष्याम॒ह इति॑।
सोऽ॒ग्निर॑ब्रवीत्॥६४॥

मयि॑ त॒नूः सं निध॑ध्वम्। अ॒हं व॒स्तं ज॑नयिष्यामि।
यस्मि॑न्म्रक्ष्यध्व॒ इति॑। ते दे॒वा अ॒ग्नौ त॒नूः स॒न्त्य॑दधत।
तस्मा॑दाहुः। अ॒ग्निः सर्वा॑ दे॒वता॒ इति॑। सोऽ॒ङ्गारे॑णा॒पः।
अ॒भ्य॑पातयत्। तत॑ ए॒कतो॑ऽजायत। स द्वितीय॑म॒भ्य॑पातयत्॥६५॥
ततो॑ द्वि॒तोऽजा॑यत। स तृतीय॑म॒भ्य॑पातयत्। तत॑स्त्रि॒तो-
ऽजा॑यत। यद॒द्ध्योऽजा॑यन्त। तदा॒प्याना॑माप्य॒त्वम्।
यदा॒त्म॒भ्योऽजा॑यन्त। तदा॒त्म्याना॑मात्म्य॒त्वम्। ते दे॒वा
आ॒प्येष्व॑मृजत। आ॒प्या अ॑मृजत॒ सूर्या॑भ्युदिते। सूर्या॑भ्युदि॒तः
सूर्या॑भिनिमृक्ते॥६६॥

सूर्या॑भिनिमृक्तः कु॒न॒खिनि॑। कु॒न॒खी श्या॒वद॑ति।
श्या॒वद॑न्न॒ग्रदिधि॑षौ। अ॒ग्रदिधि॑षुः प॑रिवित्ते। प॑रि॒वित्तो
वी॒र॒हणि॑। वी॒र॒हा ब्र॑ह्म॒हणि॑। तद्ब्र॑ह्म॒हणं॑ नात्य॑च्यवत।
अ॒न्तर्वे॑दि नि॒नय॑त्यव॒रुद्धै॑। उ॒ल्मु॑केना॒भि गृ॑ह्णाति श्रु॒तत्वा॑य।
श्रु॒तका॑मा इव॒ हि दे॒वाः॥६७॥

अ॒न्या जि॑न्वन्त्यनु वि॒सृ॒त्यैव॑मा॒हाशा॑न्त आ॒हु गु॒प्त्यै छु॒न्नं ब्र॑ह्मा॑ब्रवीद्वितीयम॒भ्य॑पातयत्सूर्या॑भिनिमृक्ते

देवाः॥ _____ [८]

देवस्य॑ त्वा सवि॑तुः प्र॑स॒व इति॑ स्यमाद॑त्ते प्रसू॑त्यै।
 अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनौ॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
 आस्ता॑म्। पू॒ष्णो हस्ता॑भ्या॒मित्या॑ह॒ यत्यै॑। आद॑द् इन्द्र॑स्य
 बा॒हुर॑सि दक्षि॑ण॒ इत्या॑ह। इन्द्रि॑यमे॒व यज॑माने दधाति।
 स॒हस्र॑भृष्टिः श॒तते॑जा॒ इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॑तन्महि॒मानं॑
 व्याच॑ष्टे। वा॒युर॑सि ति॒ग्मते॑जा॒ इत्या॑ह। तेजो॒ वै वा॒युः॥६८॥
 तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। विषा॑द्वै नामा॑सुर आ॑सीत्। सोऽ॒बिभे॑त्।
 य॒ज्ञेन॑ मा दे॒वा अ॒भिभ॑विष्य॒न्तीति॑। स पृ॑थि॒वीम॒भ्यव॑मीत्।
 सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। अथो॒ यदिन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्। तस्य॒
 लोहि॑तं पृथि॒वीमनु॑ व्य॒धावत्। सा मे॒ध्याऽभ॑वत्। पृथि॑वि
 देव॑यज॒नीत्या॑ह॥६९॥

मे॒ध्यामे॒वैना॑ दे॒वय॑ज॒नीं करो॑ति। ओष॑ध्यास्ते मूलं॒ मा
 हि॑सि॒षमि॑त्या॒ह। ओष॑धीना॒महि॑सायै। व्र॒जं ग॑च्छ
 गो॒स्थान॑मित्या॒ह। छ॒न्दांसि॑ वै व्र॒जो गो॒स्थानः॑।
 छ॒न्दांस्ये॒वास्मै॑ व्र॒जं गो॒स्थानं॑ करोति। वर्ष॑तु ते
 द्यौरि॑त्या॒ह। वृष्टि॑र्वै द्यौः। वृष्टि॑मे॒वाव॑ रुन्धे। ब॒धान॑ दे॒व
 सवि॑तः पर॒मस्या॑ परा॒वती॑त्या॒ह॥७०॥

द्वौ वाव पुरुषौ। यं चैव द्वेष्टि। यश्चैनं द्वेष्टि। तावुभौ बंध्राति
 परमस्यां परावति शतेन पाशैः। योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
 द्विष्मस्तमतो मा मौगित्याहानिमुत्तये। अरुरुर्वे नामांसुर
 आसीत्। स पृथिव्यामुपमुतोऽशयत्। तं देवा अपहृतोऽरुरुः
 पृथिव्या इति पृथिव्या अपाघ्नन्। भ्रातृव्यो वा अरुरुः।
 अपहृतोऽरुरुः पृथिव्या इति यदाह॥ ७१॥

भ्रातृव्यमेव पृथिव्या अपहन्ति। तैऽमन्यन्त। दिवं वा
 अयमितः पतिष्यतीति। तमरुरुस्ते दिवं माऽस्कानिति दिवः
 पर्यबाधन्त। भ्रातृव्यो वा अरुरुः। अरुरुस्ते दिवं मा स्कानिति
 यदाह। भ्रातृव्यमेव दिवः परिबाधते। स्तम्बयजुर्हरति।
 पृथिव्या एव भ्रातृव्यमपहन्ति। द्वितीयः हरति॥ ७२॥

अन्तरिक्षादेवैनमपहन्ति। तृतीयः हरति। दिव
 एवैनमपहन्ति। तूष्णीं चतुर्थः हरति। अपरिमितादेवैनमपहन्ति।
 असुराणां वा इयमग्र आसीत्। यावदासीनः परापश्यति।
 तावद्देवानाम्। ते देवा अब्रुवन्। अस्त्वेव नो-
 ऽस्यामपीति॥ ७३॥

क्यन्नो दास्यथेति। यावत्स्वयं परिगृह्णीथेति। ते

वसवस्त्वेति दक्षिणतः पर्यगृह्णन्। रुद्रास्त्वेति पश्चात्।
 आदित्यास्त्वेत्युत्तरतः। तैऽग्निना प्राञ्चोऽजयन्। वसुभिर्दक्षिणा।
 रुद्रैः प्रत्यञ्चः। आदित्यैरुदञ्चः। यस्यैवं विदुषो वेदिं
 परिगृह्णन्ति॥ ७४॥

भवंत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। देवस्य सवितुः
 सव इत्याह प्रसूतयै। कर्म कृण्वन्ति वेधस इत्याह। इषितं
 हि कर्म क्रियते। पृथिव्यै मेध्यं चामेध्यं च व्युदक्रामताम्।
 प्राचीनमुदीचीनं मेध्यम्। प्रतीचीनं दक्षिणाऽमेध्यम्।
 प्राचीमुदीचीं प्रवृणां करोति। मेध्यामेवेनां देवयजनीं
 करोति॥ ७५॥

प्राञ्चो वेद्यं सावुन्नयति। आहवनीयस्य परिगृहीत्यै। प्रतीची
 श्रोणी। गार्हपत्यस्य परिगृहीत्यै। अथो मिथुनत्वाय। उद्धन्ति।
 यदेवास्यां अमेध्यम्। तदपहन्ति। उद्धन्ति। तस्मादोषधयः
 पराभवन्ति॥ ७६॥

मूलं छिनत्ति। भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति। मूलं वा
 अतितिष्ठद्रक्षास्यनूत्पिपते। यद्धस्तेन छिन्द्यात्। कुन्खिनीः
 प्रजाः स्युः। स्येन छिनत्ति। वज्रो वै स्यः। वज्रैणैव

य॒ज्ञाद्रक्षा॒स्य॒प॑ह॒न्ति। पि॒तृदे॒व॒त्याऽति॑खा॒ता। इय॑तीं
ख॒न॒ति॥ ७७ ॥

प्र॒जाप॑ति॒ना य॒ज्ञमु॒खेन॒ सम्मि॑ताम्। वेदि॑र्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त।
तां च॑तुरङ्गु॒लेऽन्व॑विन्दन्। तस्मा॑च्चतुरङ्गु॒लं खेया॑। च॒तुर॒ङ्गुलं
ख॑न॒ति। च॒तुर॒ङ्गुले॒ ह्योष॑धयः प्र॒ति॒तिष्ठ॑न्ति। आ प्र॑ति॒ष्ठायै॑
ख॑न॒ति। यज॑मानमे॒व प्र॑ति॒ष्ठां ग॑मयति। दक्षि॑ण॒तो वर्षी॑यसीं
करो॑ति। दे॒व॒यज॑नस्यै॒व रू॒पम॑कः॥ ७८ ॥

पु॒रीष॑वतीं करोति। प्र॒जा वै प॒शवः॑ पु॒रीष॑म्। प्र॒जयै॑वैनं
प॒शुभिः॑ पु॒रीष॑वन्तं करोति। उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ए॒ताव॑ती॒ वै पृ॑थि॒वी। या॑व॒ती वेदिः॑। तस्या॑ ए॒ताव॑त ए॒व
भ्रातृ॑व्यं निर्भ॒ज्य। आ॒त्मन॒ उत्त॑रं परि॒ग्राहं॑ परि॒गृह्णा॑ति।
ऋ॒तम॑स्यृ॒तस॑दनमस्यृ॒तश्री॑र॒सीत्या॑ह। य॒थाय॒जुरे॒वैत॑त्॥ ७९ ॥

ऋ॒रमि॑व वा ए॒तत्क॑रोति। यद्वेदि॑ क॒रोति॑। धा अ॑सि
स्व॒धा अ॒सीति॑ योयु॒प्यते॒ शान्त्यै॑। उ॒र्वी चा॑सि॒ वस्वीं॑
चा॒सीत्या॑ह। उ॒र्वीमे॒वैनां॑ वस्वीं॑ करोति। पु॒रा ऋ॒रस्य॑
वि॒सृपो॑ वि॒रष्णि॑न्नित्या॑ह मे॒ध्य॒त्वाय॑। उ॒दा॒दाय॑ पृथि॒वीं
जी॒रदा॑नु॒र्यामै॑रयश्च॒न्द्रम॑सि स्व॒धाभि॑रित्या॑ह। यदे॒वास्या॑

अमेध्यम्। तदपहृत्य। मेध्यां देवयजनीं कृत्वा॥८०॥

यददश्चन्द्रमसि मेध्यम्। तदस्यामेरयति। तां धीरांसो
अनुदृश्यं यजन्त इत्याहानुख्यात्यै। प्रोक्षणीरा सादय।
इध्माब्रहिरुपसादय। स्रुवं च स्रुचंश्च सम्मृद्धि। पत्नीः
सन्नह्य। आज्येनोदेहीत्याहानुपूर्वतायै। प्रोक्षणीरा सादयति।
आपो वै रक्षोघ्नीः॥८१॥

रक्षसामपहत्यै। स्प्यस्य वर्त्मन्त्सादयति। यज्ञस्य सन्तत्यै।
उवाच हासितो दैवलः। एतावतीर्वा अमुष्मिल्लोक आपं
आसन्। यावतीः प्रोक्षणीरिति। तस्माद्वह्नीरासाद्याः।
स्प्यमुदस्यन्। यं द्विष्यात्तं ध्यायेत्। शुचैवैनमर्पयति॥८२॥

वै वायुराह परावतीत्याहाहं द्वितीयः हस्तीति परिगृह्णन्ति देवयजनीं करोति भवन्ति
खनत्यकरेतत्कृत्वा रक्षोघ्नीरर्पयति॥ [९]

वज्रो वै स्प्यः। यदन्वश्च धारयेत्। वज्रेऽध्वर्युः क्षण्वीत।
पुरस्तात्तिर्यश्च धारयति। वज्रो वै स्प्यः। वज्रेणैव यज्ञस्य
दक्षिणतो रक्षाः स्प्यपहन्ति। अग्निभ्यां प्राचंश्च प्रतीचंश्च।
स्प्येनोदीचश्चाधराचंश्च। स्प्येन वा एष वज्रेणास्यै पाप्मानं
भ्रातृव्यमपहत्य। उत्करेऽधि प्रवृश्चति॥८३॥

यथोप॒धाय॑ वृ॒श्चन्त्ये॒वम् । हस्ता॒वव॑ नेनित्ते । आ॒त्मान॑मे॒व
प॑वयते । स्प्यं प्रक्षा॒लयति॑ मे॒ध्यत्वाय॑ । अथो॑ पा॒प्मन॑ ए॒व
भ्रातृ॑व्यस्य न्य॒ङ्गं छि॑नत्ति । इ॒ध्माब॑र्हिरुप॑सादयति॒ युत्तै॑ ।
य॒ज्ञस्य॑ मिथुन॒त्वाय॑ । अथो॑ पुरो॒रुच॑मे॒वैतां द॑धाति । उत्त॑रस्य॒
कर्म॑णोऽनु॒ख्यात्यै॑ । न पुरस्ता॑त्प्रत्यगुप॑सादयेत् ॥ ८४ ॥

यत्पुरस्ता॑त्प्रत्यगुप॑सादयेत् । अन्यत्रा॑हुतिप॒थादि॒ध्मं
प्रति॑पादयेत् । प्र॒जा वै ब॒र्हिः । अप॑राध्रुयाद्ब॒र्हिषा॑
प्र॒जाना॑ प्र॒जन॑नम् । प॒श्चात्प्रा॑गुप॑सादयति । आ॒हुति॑प॒थेने॒ध्मं
प्रति॑पादयति । स॒म्प्रत्ये॑व ब॒र्हिषा॑ प्र॒जाना॑ प्र॒जन॑नमुपैति ।
दक्षि॑णमि॒ध्मम् । उत्त॑रं ब॒र्हिः । आ॒त्मा वा इ॒ध्मः ।
प्र॒जा ब॒र्हिः । प्र॒जा ह्या॑त्मन॒ उत्त॑रतरा ती॒र्थे । ततो॑
मेध॑मुपनीय । यथा॑दे॒वतमे॒वैन॑त्प्रति॑ष्ठापयति । प्रति॑तिष्ठति
प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्यज॑मानः ॥ ८५ ॥

वृ॒श्चन्ति॑ सा॒दये॑दि॒ध्मः पञ्च॑ च ॥ [१०]

तृतीय॑स्यां दे॒वस्या॑श्चप॒रं यो वै पू॒र्वेद्युः॑ कर्म॑णे वा॒मिन्द्रो॑ वृ॒त्रम॑हन्त्सोऽपोऽव॑धूतं
धृष्टि॑र्दे॒वस्येत्या॑ह सं व॑पामि दे॒वस्य॒ स्प्यमा द॑दे वज्रो॒ वै स्यो दश॑ ॥ १० ॥

तृतीय॑स्यां य॒ज्ञस्यान॑तिरेकाय प॒वित्र॑वत्यध्व॒र्युं चा॑धिष॒वणम॑स्यन्तरि॑क्ष ए॒व रक्ष॑सामन्त॒र्हित्यै॑

द्वौ वाव पुरुषौ यददश्चन्द्रमसि मेध्यं पञ्चाशीतिः॥८५॥

तृतीयस्यां यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके
द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥